

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXXIV (2026).
Книжка / Issue 1

DOI: 10.54664/AHVN1218

ПЛАНОВЕ НА ВАРНА И НА ВАРНЕНСКИЯ ЗАЛИВ ОТ ЛАФИТ-КЛАВЕ (1784 г.) И ТЕХНИТЕ КОПИЯ ДО СРЕДАТА НА XIX ВЕК*

Иван РУСЕВ**

PLANS OF VARNA AND VARNA BAY BY LAFITTE-CLAVÉ (1784) AND ITS COPIES UNTIL THE MID-NINETEENTH CENTURY

Ivan ROUSSEV

Abstract: *The article presents the plans and their copies of Varna and Varna Bay made by the French officer, engineer and topographer André-Joseph Lafitte-Clavé. In 1784, at the request of the Grand Vizier of the Ottoman Empire, Halil Hamid Paşa, and with the agreement of the French ambassador in Constantinople, the Comte de Saint-Pries Lafitte-Clavé undertook an expedition to the Black Sea to inspect strategically important fortresses and make recommendations for their further strengthening. The whole course of the expedition is described in a detailed diary kept by the Frenchman. In July, the expedition was in Varna for ten days, where it made observations of the fortress, prepared a detailed plan of the surrounding area, and took measurements of the depths of Varna Bay. In September, Lafitte-Clavé returned to Constantinople, and on 30 December 1784 he drew several plans of Varna and Varna Bay. Today, these valuable historical sources are preserved in the collection of Service historique de la Défense of France in Vincennes (Paris), and this publication is the first to present to the scientific community the original plans of Varna and Varna Bay of Lafitte-Clavé from 1784 and its later copies, accompanied by a scientific commentary.*

Keywords: *André-Joseph Lafitte-Clavé, Varna, France, Ottoman Empire, Service historique de la Défense of France in Vincennes (Paris).*

Важни предварителни уточнения.

През XVIII и XIX в. Балканите и Черноморският басейн привличат вниманието на Западна Европа и на европейците по ред сериозни причини – множеството войни, които води Османската империя, все по-оживената търговия, изграждащата се по онова време в региона чужда консулска мрежа, нарастващият културен и духовен обмен на „Стария континент“ с

---

* Статията е подготвена въз основа на сведения, събрани по време на изследователския престой на автора в Париж по Програмата „Научен престой на високо ниво – утвърдени учени“ (Programme “Séjour scientifique de haut niveau – Chercheurs confirmés”), финансирана от Френското министерство на Европа и на външните работи (Ministère de l’Europe et des Affaires étrangères), 2025.

** **Иван Русев** – член-кореспондент на Българската академия на науките, професор в Икономически университет – Варна, доктор на историческите науки; България; @ivroussev@yahoo.com

неговия Югоизток. Всичките тези причини попадат в смисъла и съдържанието на „Източния въпрос“ – сложния пъзел от интереси на Великите сили, превърнал се в основния стимул да се опознава все по-добре Османската империя, нейните народи, нейните важни градове и крепости [Русев, И. 2021; Roussev, I. 2022]. Варна не само че не е изключение от това „правило“, дори напротив. Като най-голям град и крепост на Западното Черноморие, като важен военен и административен център, като значимо търговско средище, до което най-напред в региона достигат модерните комуникационни средства [Roussev, I. 2021a; Roussev, I. 2021b], Варна привлича оживен интерес от страна на европейците, резултат от което са многото вече познати и публикувани исторически извори от епохата, а и обстоятелството, че все още, макар и дватри века по-късно, такива свидетелства продължават да се издирват и да се правят достойни на научната общност.

Това се отнася и за представените в настоящата статия планове на Варна и на Варненския залив, направени от френския офицер Лафит-Клаве през 1784 г., както и за техните копия, които се появяват чак до средата на XIX в. Плановите на Лафит-Клаве от 1784 г. вече са били обект на публикации и в миналото, и наскоро [Атанасов, А. 2022a; Атанасов, А. 2022b], но не и по оригиналите, „изрязали из-под ръката“ на автора – нещо, което тук ще се направи за първи път с нужните коментари.

Какво знаем за автора на тези исторически извори и за обстоятелствата, при които те се появяват?

Андре-Жозеф Лафит-Клаве (André-Joseph Lafitte-Clavé или André-Joseph de Lafitte) е френски офицер, един от тези представители на Франция, които изпълняват много успешно мисията по модернизирването на османското военно дело и армия през втората половина на XVIII в. Литературните източници дават различни дати на неговото раждане – 23 февруари 1740 г. или 1750 г. Роден е в Клаве, близо до Монкрабо (Moncrabeau), провинция Лот-е-Гарон (Lot-et-Garonne)¹. Внук е на генерал-лейтенант от армията на Луи XIV. Завършва Кралското инженерно училище в Мезиер (*École royale du génie de Mézières*), департамент Арден, регион Шампан-Ардени [de Fonlongue, 1925, p. 393; Black, J. 2002, p. 144]. Достигнал до чин майор от френските инженерни части, Лафит-Клаве пристига в Константинопол на 19 март 1783 г. с няколко мисии. Основната му задача е да направи планове и карти на бреговете на Черно море, по-конкретно на Босфора и на съседните европейски и азиатски брегове с цел да се подсилят съществуващите укрепления и да се построят нови, за да бъде защитена османската столица. Тази дейност трябва да продължи започнатото от барон Дьо Тот (Baron de Tott) дело – един от първите французи, влезли в ролята на модернизатори на османската армия през XVIII в. [Anoyatis-Pelé, D. 1998, p. 1].

Втората важна мисия на Лафит-Клаве в Османската империя е да обучава турски военни по военноморско дело и фортификации в откритото в Константинопол през 1775 г. под патронажа на великия везир Халил Хамид паша военноморско инженерно училище (Мухендисхане-и Бахри-и Хумаюн) [Середа, А. 2014, с. 372].

През април 1784 г. великият везир Халил Хамид паша търси съдействието на френския посланик в Константинопол граф Сент-Приест (comte de Saint-Priest) за осъществяването на топографско проучване на стратегически важните места по европейските и азиатските брегове на Черно море. Без колебания посланикът посочва намиращия се по онова време в османската столица Лафит-Клаве [Anoyatis-Pelé, D. 1998, p. 1]. Има сведение, че топографското проучване на Черноморието е осъществено и по заповед на Шарл Гравие, граф Дьо Вержен (Charles Gravier, comte de Vergenne), държавен секретар на външните работи на френския крал Луи XVI [Redacteur, 1808, p. 212], което подсказва за наличие на координация в това начинание между двете държави и то на най-високо ниво. Това е третата много важна мисия в Османската империя, която офицерът инженер изпълнява с вещина.

¹ Според повечето литературни източници Лафит-Клаве е роден на 23 февруари 1740 г. [de Fonlongue, 1925, p. 393; Black, J., 2002, p. 144].

Най-малко три са обиколките в Черноморския регион, които Лафит-Клаве предприема в периода 1784–1787 г., по време на които той пътува от Константинопол до Крим и Очаков, пребивава за по-дълго време в последния град, посещава и подробно описва градовете крепости по Северното и Западното Черноморие. Руско издание от 1821 г. събира ведно записките на Лафит-Клаве от различни негови пътувания по маршрута от Константинопол до Очаков, минаващ по суша през източните български територии [Середа, А. 2014, с. 377–391], а дневникът му от 1784 г. предава плаването по море на неговата експедиция и посещенията на важните черноморски крепости и пристанища [Anoyatis-Pelé, D. 1998]. Във всичките случаи бележките на този френски офицер се открояват с прецизност и много ценна информация, поради което и до днес те се ползват и цитират от изследователите. Така например при посещенията в района на Бургас Лафит-Клаве много точно описва и прави преводи на местните турски топоними, по-конкретно на името на остров Света Анастасия, известен на местното турско население като „Кешим адасъ“ („Островът на свещениците“). На острова в наши дни са открити четири сребърни съкровища, „в които има удивително много монети на френските крале от онова време, а също така и монети на съседни до Франция феодални държавици“ и се предполага, че това вероятно се дължи на въпросната френско-турска експедиция от 1784 г. Лафит-Клаве е първият, който именува залива „Бургаски“, тъй като дотогава той е бил известен като „Пороски“ [Карайотов, И., Райчевски, Ст., Иванов, М. 2011, с. 68, 86].

В рамките на черноморската си мисия Лафит-Клаве съставя множество ръкописи с описания и бележки, изготвя планове и скици, води дневници и кореспонденция. Само една част от това богато документално наследство е публикувана на френски език [Lafitte-Clavé, A.-J., Duverne de Presle, T.L.M. 1809, pp. 393–438 ; de Fonlongue, 1925, pp. 393–438; Anoyatis-Pelé, D. 1998]. Друга част е публикувана на руски в руско издание от 1821 г., ползвано за нуждите на руските военни кампании през XIX в., но без да се споменава името на френския автор [Середа, А. 2014, с. 375–378]. Днес архивното наследство на Лафит-Клаве се съхранява във Франция² и в Турция³ и макар и частично, то вече е било обект на научен интерес и публикации. Негови ръкописи обаче попадат и в руските архиви и за тях поне засега липсва информация [Середа, А. 2014, с. 377–378].

Лафит-Клаве пребивава в Константинопол до 12 юни 1788 г. След като се връща във Франция е повишен в чин полковник (1 април 1791 г.) и е назначен за директор на фортификациите на Валансиен (Valenciennes). В годините на Френската революция участва в поредица от военни експедиции и достига до чин генерал (1792 г.), но изпада в немилост и е арестуван по силата на декрет срещу 20 генерали. Впоследствие неговата невинност е призната и за компенсация дори е повишен в чин дивизионен генерал, но куриерът, който е изпратен, за да донесе новината, пристига след екзекуцията му. Убит е в Перпинян (Perpignan) през януари 1794 г. [de Fonlongue, 1925, p. 395; Anoyatis-Pelé, D. 1998, p. 1].

Лафит-Клаве и Варна. Планове на Варна и Варненския залив от 1784 г. и техни по-късни копия

По време на своите експедиции в Черноморския регион Лафит-Клаве осъществява един продължителен престой във Варна с цел проучване на крепостта и на залива и за събиране на сведения, които да му позволят да изготви проект за подобряване защитата на града и района преди предстоящите войни. Във Варна Лафит-Клаве и екипажът му пристигат по море от север с кораба „Керлангич“ на 5 или 6 юли 1784 г. и отплават на юг към Бургас десетина дена по-късно, на 16 или 17 юли⁴. По време на престоя си във Варна младият френски офицер извършва се-

² Във Военноисторическия архив във Винсен, Париж (Services historiques de la défense, SHD).

³ В Центъра за изследвания на исляма в Истанбул (İslam Araştırmaları Merkezi). Информацията за наличието в този научен център на ръкописи на Лафит-Клаве, подготвени за печат, дължа на д-р Олександър Середа, за което му благодарям!

⁴ В дневника на Лафит-Клаве мисията във Варна е описана ден по ден в периода от 5 до 16 юли 1784 г. [Anoyatis-Pelé, D. 1998, pp. 78–98]. В притурка към дневника (Extrait du Journal de voyage. Extrait

риозна проучвателска работа, събира сведения от всякакво естество – демографско, търговско, административно-политическо, но това, което основно го интересува, е да проучи състоянието на укреплението на града и да го документира с оглед да се даде предложение за неговото подобряване. В хода на своята работа той среща сериозни трудности от страна на варненския градоначалник Мустафа ага, но въпреки това успява да изпълни мисията, с която посещава Варна. На 18 септември 1784 г. корабът „Керлангич“ се завръща в Терапия (Константинопол). В османската столица Лафит-Клаве подготвя подробен доклад, озаглавен „Топографски мемоар за бреговете на Черно море“ (« Mémoire topographique sur les côtes de la Mer Noire »), с дата 9 ноември 1784 г. и го изпраща на своите началници в Париж⁵. Без съмнение част от този обзорен документ е днес отделно архивираният „Мемоар за Варна с план на залива, автор Лафит-Клаве, Пера, 30 декември 1784 г.“ (« Mémoire sur Varna avec plan de la rade, auteur: Laffitte-Clavé, Péra, le 30 X-bre 1784 »). Мемоарът е съпътстван от допълнителни бележки към него и се съхранява в няколко еднакви екземпляра (преписа) във Фонд GR1VM280 на „Историческия център на архивите“ (Le Centre historique des archives) към „Историческата служба на отбраната“ (Service historique de la Défense) на Република Франция във Винсен – архив и читалня, които се помещават в стар дворец от времето на Луи XIV в източната част на Париж⁶. Няма никакво съмнение, това е официалният документ, съставен след експедицията на Лафит-Клаве във Варна през лятото на същата година и по данните, събрани по време на тази експедиция.

„Мемоарът за Варна“ на Лафит-Клаве заслужава отделна публикация и такава в най-скоро време ще бъде направена. Тук ще бъдат представени плановете на Варна и на Варненския залив, подписани с името на автора и/или с годината 1784-а, днес съхранявани в същия архивен фонд във Винсен. Тези плановете са запазени в няколко варианта и се намират в отделните архивни единици на фонда. Представям ги в последователността, в която са архивирани.

В ръкописния опис на фонда, направен през 1964 г., е отбелязано под № 1 следното: „Мемоар за Варна с един план на залива и два плана на крепостта, от които единият е с проект“. Автор е Лафит-Клаве, а годината е 1784 г. (**Обр. 1**). В действителност плановете в тази първа архивна единица, както и в следващите от фонда с името на Лафит-Клаве и/или с годината 1784-а са повече.

Единият план (**Обр. 2**), за който с голяма доза основание може да се предполага, че е дело на самия Лафит-Клаве, част от първата архивна единица на фонда, има следните надписи: извън оградената същинска част на плана е записано « Côte de Bulgarie » / „Бряг на България“ (горе вляво), горе вдясно е « Feuille 1re » / „Първи лист“ и долу вдясно е написано « à Péra le 30 X 1784. de Lafitte Clavé » / „[Направено] в Пера на 30 декември 1784 г. от Лафит Клаве“. Вътре в очертанието на плана, горе вляво, в разчертан за легенда правоъгълник авторът е записал:

„ПЛАН на Варненския залив 1784.

1. Разполагане на една батарея на Галата.
2. Разполагане на една батарея срещу първата за кръстосан огън с нея по нашественици в залива“.

Местата на двете батареи са ясно посочени върху плана – едната на самия нос Галата, а другата – на отсрещния бряг, на малък нос в дъното на залива приблизително по средата между Варна и днешния курорт „Св. св. Константин и Елена“. Планът представя целия Варненски залив и прилежащите му обекти и местности. Най-южната точка е нос Галата, а най-северната – Согоанлък и нос Годрова. Очертана е Варненската крепост, нейната цитадела, цялото Варненско укрепление, блатистото дере на р. Варна, езерото, посочена е голяма градска чешма (Fontaine)

---

inséré face a la page 72 du manuscrit : « Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire, du 28 Avril au 18 Septembre 1784 ») датите на Варненския престой се различават – от 6 до 17 юли [Anoyatis-Pelé, D. 1998, pp. 179–180]. Всички посочени в статията дати са по стар стил, т.е. така, както те са дадени в оригиналните документи.

⁵ Archives du Génie, Ministère de la Guerre, Paris, Dépôt général des fortifications, Places Etrangères, Turquie 14, Carton No 1, Document No 19 [Anoyatis-Pelé, D. 1998, p. 5].

⁶ Service historique de la défense (SHD), GR1VM280.

в непосредствена близост до цитаделата, вероятно така известната „Кум капусу чешмеси“, и още една чешма на южния бряг на залива, вероятно „Чатал чешма“. Много подробно е описан заливът – посочени са местата на опасни скали, подвижни пясъци и тиня, както и дълбочините, измерени във футове/крачки (pieds). Добре обозначена е роза на посоките в залива. Машабът на плана е 1/1200 тоаза⁷ или 1/3000 морски аршина (**Обр. 2**).

Този план (условно да го наречем „Планът с мастиленото петно“, тъй като има такова в левия край по средата) ще бъде многократно преизползван впоследствие, коректно или не, с името или без името на своя автор, и затова е много важно да отбележим, че именно това е оригиналният план на Варна и на Варненския залив, дело на самия Андре-Жозеф Лафит-Клаве, подписан и датиран от него в Константинопол на 30 декември 1784 г. (ст.ст.). Планът е направен по данни, събрани лично от французина по време на варненския му престой през месец юли с. г., а дълбочините и всички особености на морето в залива са измерени и регистрирани с най-голямо усърдие от съпътстващия го Дюверн дьо Пресл. Още в първите дни на престоя от експедицията заплащат на една турска ковачница във Варна да изработи специална желязна верига, дълга 5 тоаза. Дюверн ежедневно обикаля залива с лодка и с веригата измерва дълбочините [**Anoyatis-Pelé, D.** 1998, pp. 84, 85]. И резултатите от тази скрупулъзно извършена работа са добре видими върху плана.

Планът на Лафит-Клаве от 1784 г. е много ценен, тъй като представя старата (средновековна) Варненска крепост – криволичеща, очертана от земен вал, укрепен с камък и дървен материал. От дневника на французина става видно, че при неговото посещение във Варна през лятото на 1784 г. тежат ремонтни дейности с цел поправяне на повредите от последната руско-турска война: „...В момента се работи по ремонта на лошата линия, която обгражда Варна, като се следва същото трасе, но ровът се прави по-широк, а парапетът – по-дебел“ – отбелязва Лафит-Клаве [**Anoyatis-Pelé, D.** 1998, p. 17]. За целта се доставя дървен материал от района на Бургас, изпращан от коменданта на южния град. Французинът е дори силно впечатлен от големия брой каруци, които ежедневно пристигат във Варна, натоварени с дървени греди [**Anoyatis-Pelé, D.** 1998, pp. 84, 88–89, 94]. Но всъщност едва към 1817–1819 г. ще се направят по-сериозни ремонтни дейности на Варненското укрепление, ще се изправят линиите между табиите и ще се постави облицовка на ескарпите и контраескарпите, макар че ще остане валът, който и тогава продължава да е далеч от представите ни за надеждна крепостна стена. Всичко това ясно се вижда на по-късните руски карти⁸. А по-време на руско-турската война от 1828–1829 г. Варненската крепост ще бъде сериозно увредена, което ще доведе до належащата нужда от изграждане на нова, по-голяма и по-надеждна градска крепост. Поради това днес сведенията за старата средновековна Варненска крепост са повече от оскъдни и именно планът на Лафит-Клаве от 1784 г. по най-добрия начин попълва липсата на тази информация.

Планът на Лафит-Клаве от 1784 г. представя Варна като град и крепост на „Брега на България“. Добре известно е, че за Западна Европа и за европейците по онова време „България“ е името на земите, заключени между р. Дунав и Стара планина (Хемус). Очевидно французинът е наясно с този факт, наясно е и с ролята на Варна като главното пристанище на България – роля, която пристанищният център има още през Средновековието.

Планът от 1784 г. се среща в същия архивен фонд в още два варианта, за които може да се предполага, че са по-късни копия на Лафит-Клаве и/или не са негово дело, тъй като и при двете копия липсва автографът на автора: името, датата и мястото на изготвяне, налични в долния десен ъгъл на „Плана с мастиленото петно“. Едното копие е направено върху прозрачна хартия, сушата е в бледожълт цвят, релефът – в кафяво, Варна – в червено, а заливът (морето) – в синьо; със стрелка е обозначена северната посока в залива (**Обр. 3**). Няма съмнение, това е

⁷ Стара френска мярка за дължина. До 1812 г. във Франция 1 тоаз се е делил на 6 фута (pieds) или 72 инча (pouces), или 864 линии (lignes). През 1799 г. като основна мярка за дължина в страната се въвежда метърът, като тоазът приблизително се равнява на 1949 мм.

⁸ Това компетентно мнение бе споделено с мен от варненския краевед и добър познавач на старата варненска картография г-н Борислав Петров, за което му благодаря!

най-красивото копие на плана, истински художествен шедьовър. На другото копие морето е в синьо-зелен фон, градът дискретно е щрихиран в червено, очертано е и укреплението (**Обр. 4**).

Във Фонд GR1VM280 на Винсен се съхраняват и други две копия на плана от 1784 г. с по-големи различия от предходните, но сходни помежду си. Всъщност те представят план само на града (заглавието е: „План на Варна 1784“) и мащабът е по-едър: 1/200 тоаза (**Обр. 5**). В горния десен ъгъл е изписана подробна легенда, която представям в оригинал (на френски език) и в български превод в таблицата по-долу.

Таблица 1.

Легенда на „План на Варна 1784“, съхраняван във Фонд GR1VM280⁹

№	Френски текст	Български превод
1.	Bastion ou Batterie du Vaivode.	Бастион или батарея на войводата.
2.	Porte de franca.	Франгенска порта.
3.	Batterie de Nouha-aga.	Батарей на Нуха ага.
4.	Batterie du Pacha.	Батарей на пашата.
5.	Porte.	Порта.
6.	Batterie du hadji-Baraïtar.	Батарей на хаджи Барайтар.
7.	Porte.	Порта.
8.	Batterie.	Батарей.
9.	Moulins.	Мелници.
10.	Portes et Pont du Moulin et des Marais.	Порти и мост на мелницата и на блатата.
11.	Porte et Pont de pierre.	Порта на каменния мост.
12.	Batterie du Pont de pierre.	Батарей на каменния мост.
13.	Porte de la Mer et calle.	Морска порта в Калето
14.	Batterie de la Mer.	Морска батарея.
15.	Vielle Tour quarrée.	Стара квадратна кула.
16.	Batterie.	Батарей.
17.	Vielle Tour Exagone.	Стара шестоъгълна кула.
18.	Batterie.	Батарей.
19.	Batterie des Janissaires.	Батарей на еничарите.
20.	Porte des Troupes.	Порта на войските.
21.	Batterie du Cerdar.	Батарей на Сердаря.
22.	Le Château.	Цитаделата.
23.	Porte du Château.	Портата на цитаделата.
	Batteries que le Bina-Emini doit y ajouter.	Батарей, които Бина-Емини трябва да добави.
24.	Batterie entre celle du vaivode, 1 et de Nouha-aga, 3.	Батарей между тази на войводата, 1 и на Нуха-ага, 3.
25.	Batterie entre celle du Nouha aga, 3 et celle du Pacha, 4	Батарей между тази на Нуха-ага, 3 и тази на пашата, 4.
26.	Batterie entre celle du Pacha, 4 et celle du hadji-Baraïtar, 6	Батарей между тази на пашата, 4 и тази на хаджи Барайтар, 6.
27.	Batterie a droite de la porte de la Mer, 13	Батарей вдясно от морската порта, 13.

Всички тези обекти са посочени на плана със същата номерация, повечето от тях са коментирани и в дневника на Лафит-Клаве [**Anoyatis-Pelé, D.** 1998]. Други надписи върху плана обозначават реката Варна и блатото край нея на юг от Варна, голямата градска чешма в близост до цитаделата (вероятно „Кум капусу чешмеси“), както и „много дълбока пропаст“ северно покрай крепостната стена – очевидно става дума за едно от деретата, които водят към морето¹⁰. Долу вдясно, извън очертанието на основния рисунък, подобно на „Плана с мастиленото петно“, авторът е поставил своя автограф: „[Направено] в Пера на 30 декември 1784 г. от Лафит

⁹ Service historique de la défense (SHD), GR1VM280.

¹⁰ Може да се предполага, че това е дерето, което днес остава под ул. „Цар Освободител“.

Клаве“ (**Обр. 5**). Другият план със същото съдържание е изготвен с по-пестеливо използване на цветовете, с преобладаващ зелен фон и без автографа на автора (**Обр. 6**).

Няма съмнение, тези два плана на Лафит-Клаве от 1784 г. са също негово дело (или поне **Обр. 5**, а **Обр. 6** е копие на първия) и съдържат предложенията на французина за подсилване на укреплението на Варна. Споменатият в легендата „Бина-Емини“ е варненският градоначалник – същият този Мустафа ага, който, както узнаваме от дневника на Лафит-Клаве, следи от близо всяка стъпка на френския офицер във Варна, създава му сериозни трудности, дори се опитва да го прогони от града, преди да е изпълнил мисията си, а накрая настоява да получи копия от изготвените планове.

Други два интересни документа от същия архивен фонд са със сходно съдържание и представят проекта на Лафит-Клаве за изграждане на модерно, надеждно укрепление на Варна. Подобно на вече представените те са два варианта на един и същ план, озаглавен „План на Варна с проекти, 1784 г.“: единият, по-добре изготвен цветово и като рисунък, е с жълт фон и с автограф: „[Направено] в Пера на 30 декември 1784 г. от Лафит Клаве“ (**Обр. 8**), а другият е в блед фон и без автограф (**Обр. 9**). И при двата мащабът и текстовете са същите като при **Обр. 5** и **6**, но липсват легендата и свързаните с нея обозначения на обектите, не е очертана и цитаделата. Акцентът е поставен само върху новия проект за укрепление – проект, който така и няма да бъде реализиран.

Във Фонд GR1VM280 на Винсен се съхранява и още един план, който също има за основа този на Лафит-Клаве от 1784 г., но който със сигурност е направен по-късно и отразява една по-късна ситуация на Варна и на Варненската крепост (**Обр. 7**). Този план е много точно копие на оригинала от 1784 г. („Плана с мастиленото петно“), съдържа всичките му детайли: легендата, надписите, рисунъка на релефа, особеностите на морето в залива и пр. Цветово и технически той е изготвен великолепно и като художествена стойност напълно конкурира най-добрите образци на предходните планове. Няма съмнение, че той е късна изработка, направена въз основа на оригинала, доказателство за което е и надписът долу вдясно, който се отличава от почерка и съдържанието на автографа на Лафит-Клаве и гласи следното: « à Péra le 30 Décembre 1784. Signé de Lasitte Clavé » / „[Направено] в Пера на 30 декември 1784 г. от Ласит Клаве“. Както е видно, името е грешно изписано от по-късния нов копист на плана.

Друг надпис в легендата, горе вляво на копието на плана на Лафит-Клаве (**Обр. 7**), ни насочва много точно към неговия късен копист и датата, когато е направено копието:

« Plan de la Rade de Varna 1784.

sur lequel on a rapporté la reconnaissance de la place faite en 1849, par M. Desaint, Chef d'Escadron d'état-major. »

В превод на български език:

„План на Варненския залив от 1784 г.

върху който е нанесено обследване на крепостта, направено през 1849 г. от г-н Дьозен, командир на ескадрон от Генералния щаб“.

Това копие на плана на Лафит-Клаве е изключително ценно като исторически извор, тъй като въз основа на много точното „заснемане“ на района, направено в оригинала от 1784 г., то представя новата Варненска крепост, построена през 30-те години на XIX в. след разрушението по време на руско-турската война от 1828–1829 г. Добре известно е, че през войната руските бомбардировки сериозно повреждат и дори разрушават „Ич кале“, а малко преди оттеглянето си от Варна, през юни 1830 г., руските войски срутват голяма част от външната и вътрешната крепостна стена. В продължение на няколко години османските власти изграждат нова Варненска крепост, известна като „Йени кале“, почти завършена през 1851 г. [Русев, И. 2012, с. 419–420]. Именно нейното разположение и състояние към 1849 г. е отразено от Дьозен върху копие на плана на Лафит-Клаве от 1784 г. (**Обр. 7**).

В плана от 1849 г. са подробно посочени най-важните обекти и сгради от новата крепост – виж Таблица № 2.

Таблица 2.

Обекти, посочени в и непосредствено близо до града/крепостта в „План на Варненския залив от 1784, върху който е нанесено обследване на крепостта, направено през 1849 г. от г-н Дьозен, командир на ескадрон от Генералния щаб“ (Обр. 7).

Френски текст	Български превод
Lac.	Езеро.
de Pravadi à Varna.	[път] от Провадия до Варна.
Rampe poterne.	Рампа и потерна ¹¹ .
Porte de Pravadi.	Провадийска порта.
Moulin.	Мелница.
Hôpital.	Болница.
Arsenal.	Арсенал.
Poterne.	Потерна.
Poterne.	Потерна.
Porte.	Порта.
Porte.	Порта.
Poudrière.	Барутхане.
Magasins.	Складове.
Porte.	Порта.
Magasins.	Складове.
Magasins.	Складове.
Parc d'artillerie.	Артилерийски парк.
Palais du Pacha.	Резиденция на пашата.
Poterne.	Потерна.
Caserne pour 6000 hommes et 400 chevaux.	Казарми за 6000 души и 400 коня.
Poterne.	Потерна.
Porte.	Порта.
Poterne.	Потерна.

Копието е дело на френския офицер Дьозен, командир на ескадрон от Генералния щаб, който в края на 40-те години и началото на 50-те години на XIX в. участва в специална френска мисия по оглед и документирание на крепостите в североизточните български земи. Плановете и съпътстващите ги бележки на тази мисия заслужават отделна публикация, която в скоро време ще бъде представена на читателската аудитория.

Заключителни бележки

Изложеното дотук ни дава основание да направим следните изводи и обобщения:

1) Плановете на Варна и на Варненския залив от Лафит-Клаве (1784 г.) и техните копия до средата на XIX в. са изключително ценни извори днес за историята на града, крепостта и залива, а във времето, в което те са били направени, са се радвали на голям интерес и приложение. Съществуват убедителни доводи за това, че планът на този френски офицер е бил многократно преизползван в течение на десетилетия и стои в основата на няколко други плана на Варна, публикувани през първата половина на XIX в., а именно: Карта на Варненския залив на руския офицер лейтенант Иван Матвеевич Будишчев, 1801 г.; копия на плана на Лафит-Клаве от 1784 г. са поместени в атласа „Чертежи и описания проливама Константинопольскому, Дарданельскому и главным местам Турецкого владения по берегам Черного море лежащим...“, руско издание от 1807 г., и в книгата „Описание славной турецкой крепости Варны...“ (Москва, 1829 г.); Карта на Варна и на Варненския залив на нидерландския консул Едуард Тетбу дьо Марини (Edouard Taitbout de Marigny) от 1830 г. също е изготвена по плана на Лафит-Клаве

¹¹ Вторична/малка порта на крепостната стена.

[Атанасов, А. 2022b]. Много е вероятно в бъдеще да се открият и други копия от епохата на този френски офицер.

2) С голяма доза основание може да се предполага, че представените тук френски копия на плановете на Варна и на Варненския залив на Лафит-Клаве са били възможни поради две важни обстоятелства: първо, поради изключително качествените оригинали, дело на този френски офицер, изготвени в края на 1784 г., и, второ, поради тяхното надлежно съхраняване през следващите години, та чак до средата на XIX в. във Френското посолство в Константинопол, откъдето доста по-късно те са предадени във Френския военен архив във Винсен, където се съхраняват и днес.

3) Мемоарът и плановете на Варна и на Варненския залив от 1784 г., дело на Андре-Жозеф Лафит-Клаве, са доказателство за сериозните френски интереси към този най-голям военен, търговски и административен център на Западното Черноморие през XVIII и XIX в. С голяма доза основание може да се предполага, че те бележат началото на френските интереси към Варна през модерната епоха.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни извори / Archival sources

Service historique de la défense (SHD) – Vincennes – Paris, GR1VM280.

Archives du Génie, Ministère de la Guerre, Paris, Dépôt général des fortifications, Places Etrangères, Turquie 14, Carton No 1, Document No 19.

Публикации / Publications

Атанасов, А. 2022а – Анастас Ангелов. Бележки и карта на Варненския залив от 1784 година. – Морски вестник, януари 2022 https://morskivestnik.com/compass/news/2022/012022/012022_24.html (20.11.2025). [Anastas Atanasov. Belezhki i karta na Varnenskia zaliv ot 1784 godina. – Morski vestnik, Ianuari 2022. https://morskivestnik.com/compass/news/2022/012022/012022_24.html (20.11.2025)].

Атанасов, А. 2022b – Анастас Атанасов. Карти на Варненския залив от капитан Лафит-Клаве, лейтинант Будишчев и Тетбу де Мартини. – Морски вестник, април 2022, https://morskivestnik.com/compass/news/2022/042022/042022_20.html (18.11.2025). [Anastas Atanasov. Karti na Varnenskia zaliv ot kapitan Lafitte-Clavé, leitenant Budishchev i Taitbout de Marigny. – Morski vestnik, april 2022, https://morskivestnik.com/compass/news/2022/042022/042022_20.html (18.11.2025)].

Карайотов, И., Райчевски, Ст., Иванов, М. 2011 – Иван Карайотов, Стоян Райчевски, Митко Иванов. История на Бургас. От древността до средата на XX век. Пловдив: Трафпринт ООД, 2011. [Ivan Karayotov, I., Stoyan Raichevski, Mitko Ivanov. Istoria na Burgas. Ot drevnostta do sredata na 20 vek. Plovdiv: Trafprint OOD, 2011].

Русев, И. 2012 – Иван Русев. Варна през Късното средновековие и Възраждането (края на XIV в. – 1878 г.). – В: Русев, И., В. Плетньов. История на Варна. Т. II (VII в. – 1878 г.). Варна: „Славена“, 2012, с. 303–591. [Ivan Roussev. Varna prez Kasnoto srednovekovie i Vazrazhdaneto (kraia na XIV vek – 1878 g.) – In: Ivan Roussev, Valentin Pletnyov. Istoria na Varna. T. II (VII vek – 1878 g.). Varna: Izd. “Slavena“, 2012, pp. 303–591].

Русев, И. 2021 – Иван Русев. Кримската война (1853–1856), „Атласът на Наполеон III“ и българските земи. София: „Захарий Стоянов“, 2021. [Ivan Roussev. The Crimean War (1853–1856), Napoleon III’s Atlas and the Bulgarian Lands. Sofia: ‘Zaharij Stoyanov’ Publishing house, 2021].

Серета, А. 2014 – Александър Серета. Българското Причерноморие в пътеписа на Лафит-Клаве. В: ТОДЕВ, И., (отг. ред.). – В: Известия на Института за исторически изследвания. Сборник в чест на проф. д.и.н. Стефан Дойнов. Т. XXXI. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014, 372–391. [Aleksandar Sereda. The Bulgarian Black Sea Region in the Description of Lafitte Clave (1784–1787). – In: Todev, I. (ed.). Proceedings of Institute of Historical Research. Vol. XXXI. Studies in Honor Prof. DSc. Stefan Doynov. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic publishing House, 2014, 372–391].

Аноятис-Пелé, D. 1998 – Dimitris Anoyatis-Pelé. Journal d’un voyage sur les côtes de la mer noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784 par Lafitte – Clavé. BIBLIOTHECA OTTOMANICA, III, Istanbul : Les Editions ISIS, 1998.

Black, J. 2002 – Jeremy Black. From Louis XIV to Napoleon: The Fate of a Great Power. London: Taylor & Francis, 2002.

de Fonlongue, 1925 – Lieutenant de Fonlongue. Un officier du génie en mission à Constantinople au XVIIIe siècle. Le Major Lafitte-Clavé. – Revue du Génie militaire, T. LVII, 1er livraison, Juillet 1925, pp. 393–438.

Lafitte-Clavé, A.-J., Duverne de Presle, T.L.M. 1809 – André-Joseph Lafitte-Clavé, Thomas Laurent Madeleine Duverne de Presle. Reconnaissance nautique et militaire du Golfe de Bourgas, au Nord-Est de Constantinople. – Annales des voyages de la géographie et de l'histoire, Paris, 1809, pp. 337–344.

Redacteur, 1808 – Périphe de la Paphlagonie ou Mémoire sur les Lieux indiqués par les Anciens et les Modernes, sur la Côte de la Mer Noire, depuis le Fleuve Halys jusqu'à Fleuve Parthenius, par le Rédacteur. – Annales des voyages de la géographie de l'histoire. Publiées par M. Maltes-Brun. Tome Cinquième. A Paris, Chez F. Buisson, Libraire, 1808, pp. 210–231.

Roussev, I. 2021a – Ivan Roussev. The telegraph in the Crimean War. – In: The Routledge Handbook of the Crimean War, 2021, pp. 310–319.

Roussev, I. 2021b – Ivan Roussev. Varna and the Crimean War. – In: The Routledge Handbook of the Crimean War, 2021, pp. 303–309. ISBN 9780367217723.

Roussev, I. 2022 – Ivan Roussev. When modern Europe rediscovered the Bulgarians. The reflections of the Crimean War (1853–1856) in Bulgarian history. – Papers of Bulgarian Academy of Sciences, Humanities and Social Sciences, Vol. 9, no. 1, 2022, pp. 31–44.

Списък на илюстрациите / List of illustrations

Обр. 1. Service historique de la défense (SHD) – Vincennes – Paris, GR1VM280. Опис на фонда.

Обр. 2. План на залива на Варна, 1784 г. Изготвен в Пера на 30 декември 1784 г. от Лафит-Клаве (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__001__0001__H).

Обр. 3. План на на залива на Варна, 1784 г. Градът е в червен цвят. Прозрачна хартия. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__001__0002__H).

Обр. 4. План на на залива на Варна, 1784 г. Синьо-зелен фон на Варненския залив. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__001__0003__H).

Обр. 5. План на Варна. Жълт фон. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__002__0001__H).

Обр. 6. План на Варна. Зелен фон. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__002__0002__H).

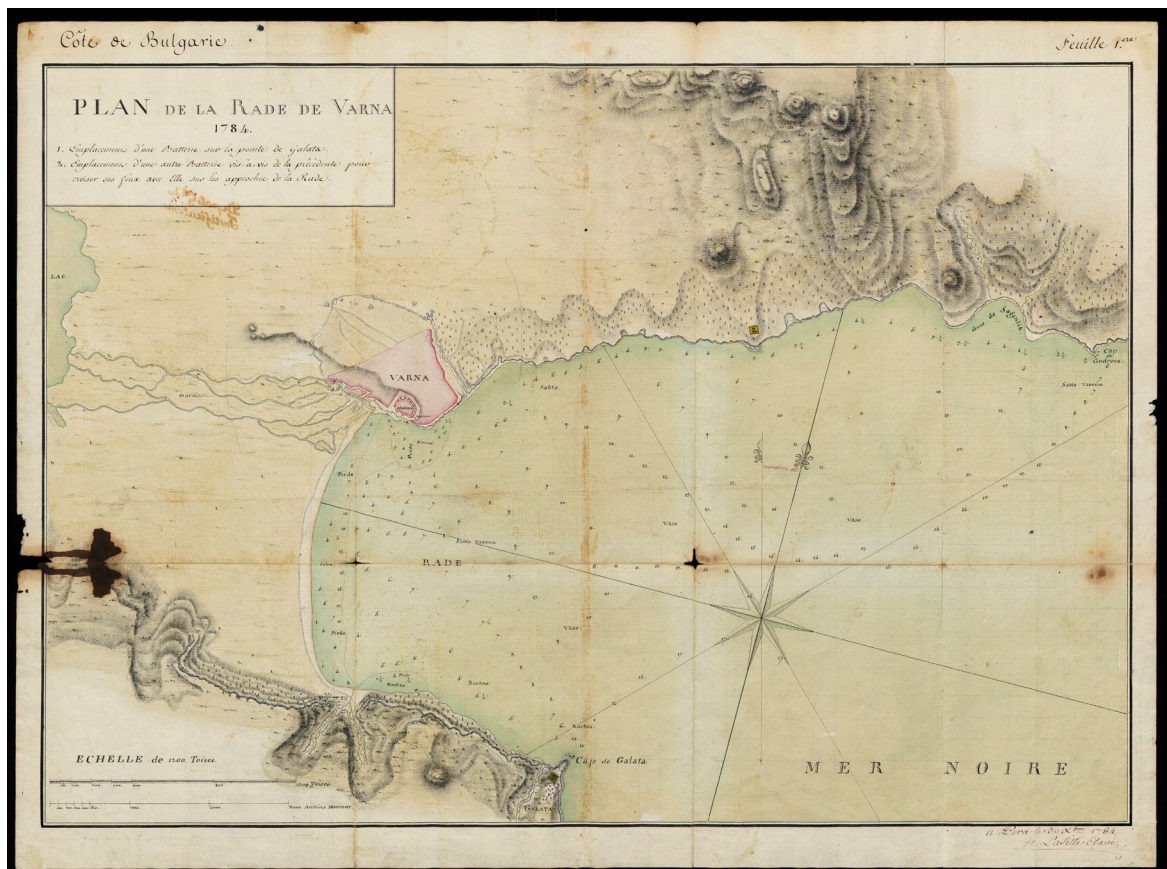
Обр. 7. План на залива на Варна от 1784 г., върху който са нанесени реконструкциите на крепостта от 1849 г. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__0003__H).

Обр. 8. План на Варна с проекти, 1784 г. Жълт фон. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__003__0001__H).

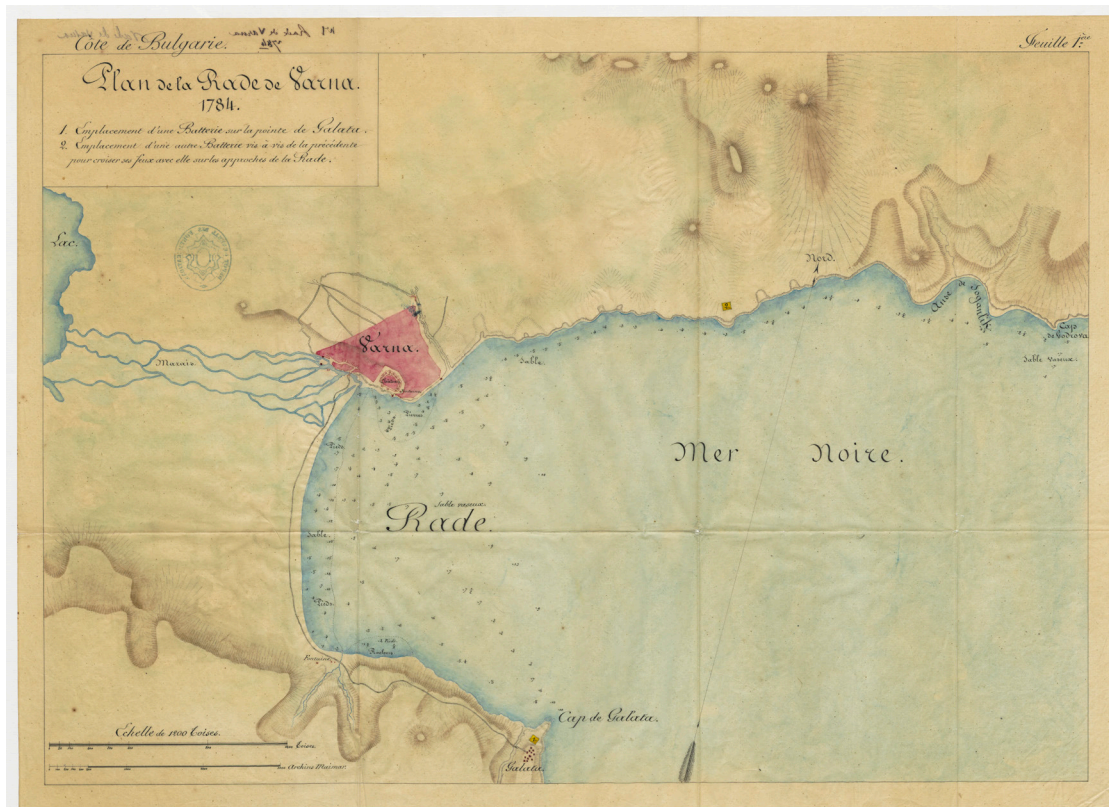
Обр. 9. План на Варна с проекти, 1784 г. Блед фон. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__003__0002__H).

NUMÉROS d'ordre.	NOMS DES AUTEURS.	DATES.	DÉSIGNATION DES OBJETS.	Dessins	Dessins	OBSERVATIONS.
<i>Varna, port sur la mer Noire.</i>						
1	Laffite-Clave	1784	Mémoire sur Varna avec 1 plan de la rade et 2 plans de la place dont un avec projets	1	3	2 exempl. au 15. / 109. au 1964.
2	Lardien	"	Plan gravé de Varna ancien	"	1	
3	Desarmod	1828	Vue de Varna prise de la position du Général Bismont pendant le siège	"	1	Ethographie
4	id	id	Vue d'id. et de ses environs prise du Camp de la Garde russe.	"	1	id
5	Angoyat	1830	Siège de Varna en 1828	"	"	Spectateur mil. / 109.
5	Bougeois	1838	Note sur les nouvelles fortifications de Varna (Extrait de ses mémoires)	1	"	Toy. Allemagne.
6	Desaint	1749	Note sur la place de Varna; avec un plan levé à la boussole	1*	1*	au 500 - 2 exemplaires

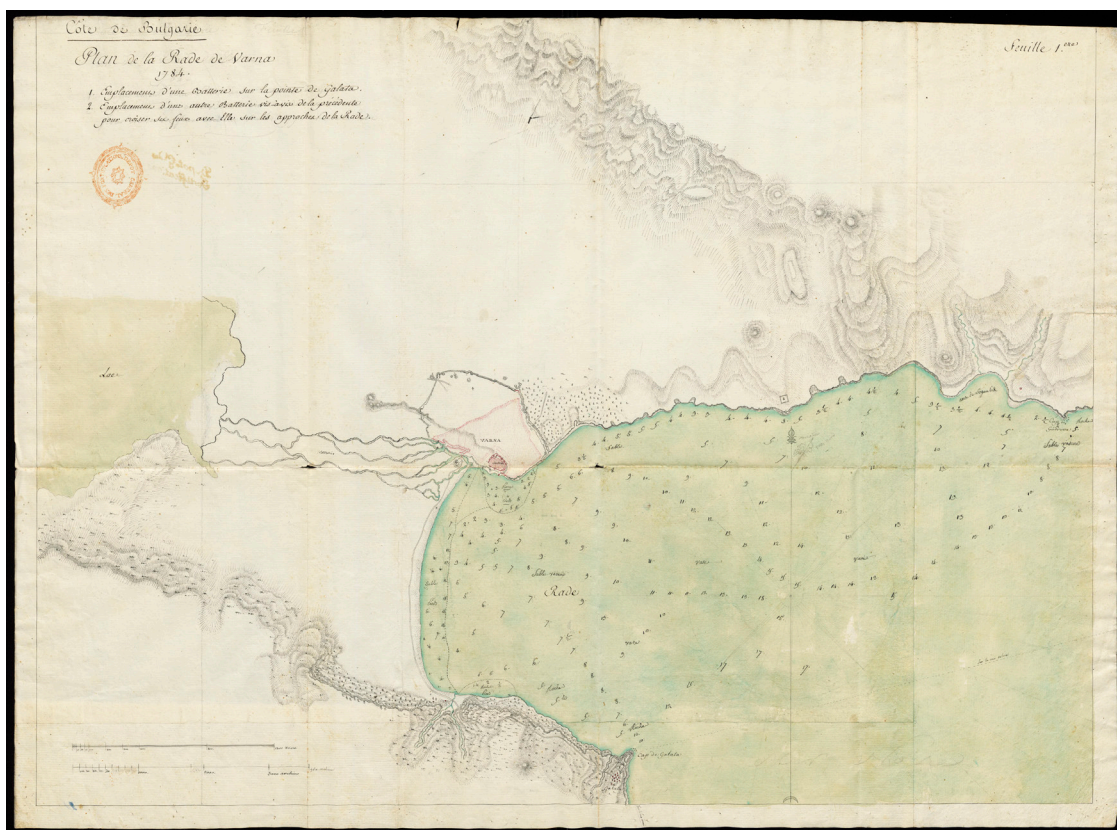
Обр. 1. Service historique de la défense (SHD) – Vincennes – Paris, GR1VM280. Опис на фонда.

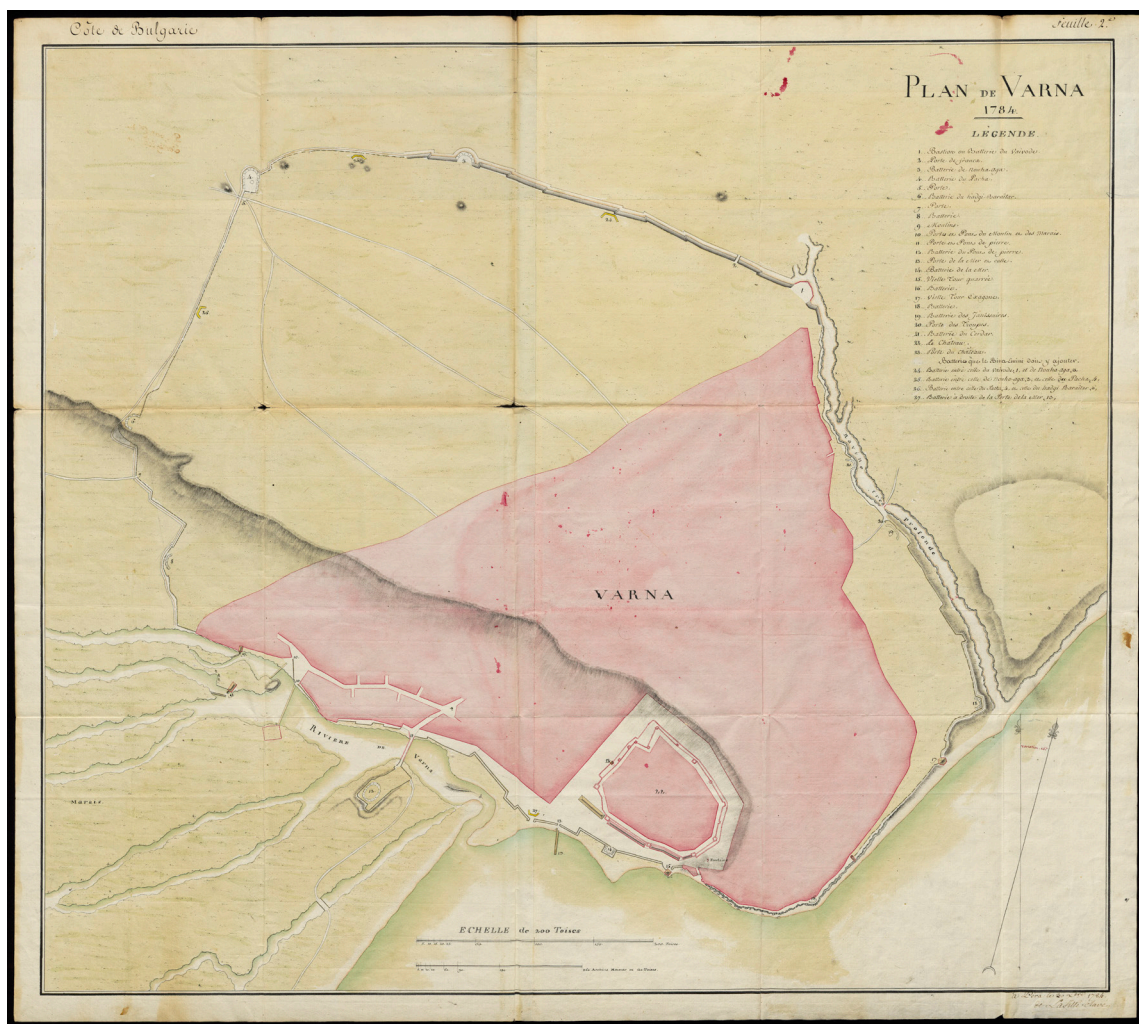
Обр. 2. План на залива на Варна, 1784 г. Изготвен в Пера на 30 декември 1784 г. от Лафит-Клаве (SHDGR_GR_1_V_M_280_1_001_0001_H)

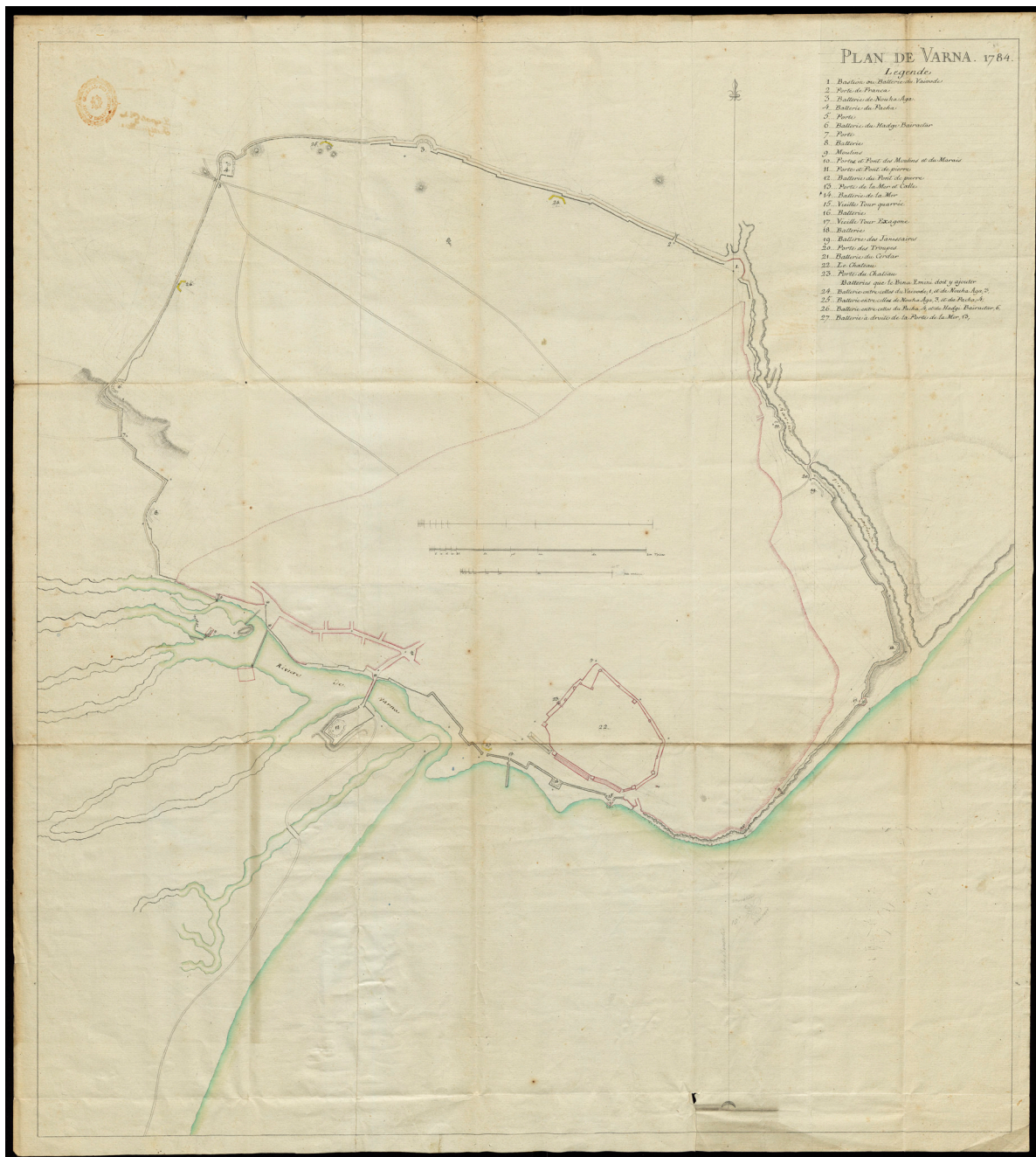
Обр. 3. План на на залива на Варна, 1784 г. Градът е в червен цвят. Прозрачна хартия.
(SHDGR_GR_1_V_M_280_1_001_0002_H)

Обр. 4. План на на залива на Варна, 1784 г. Синьо-зелен фон на Варненския залив.
(SHDGR_GR_1_V_M_280_1_001_0003_H)

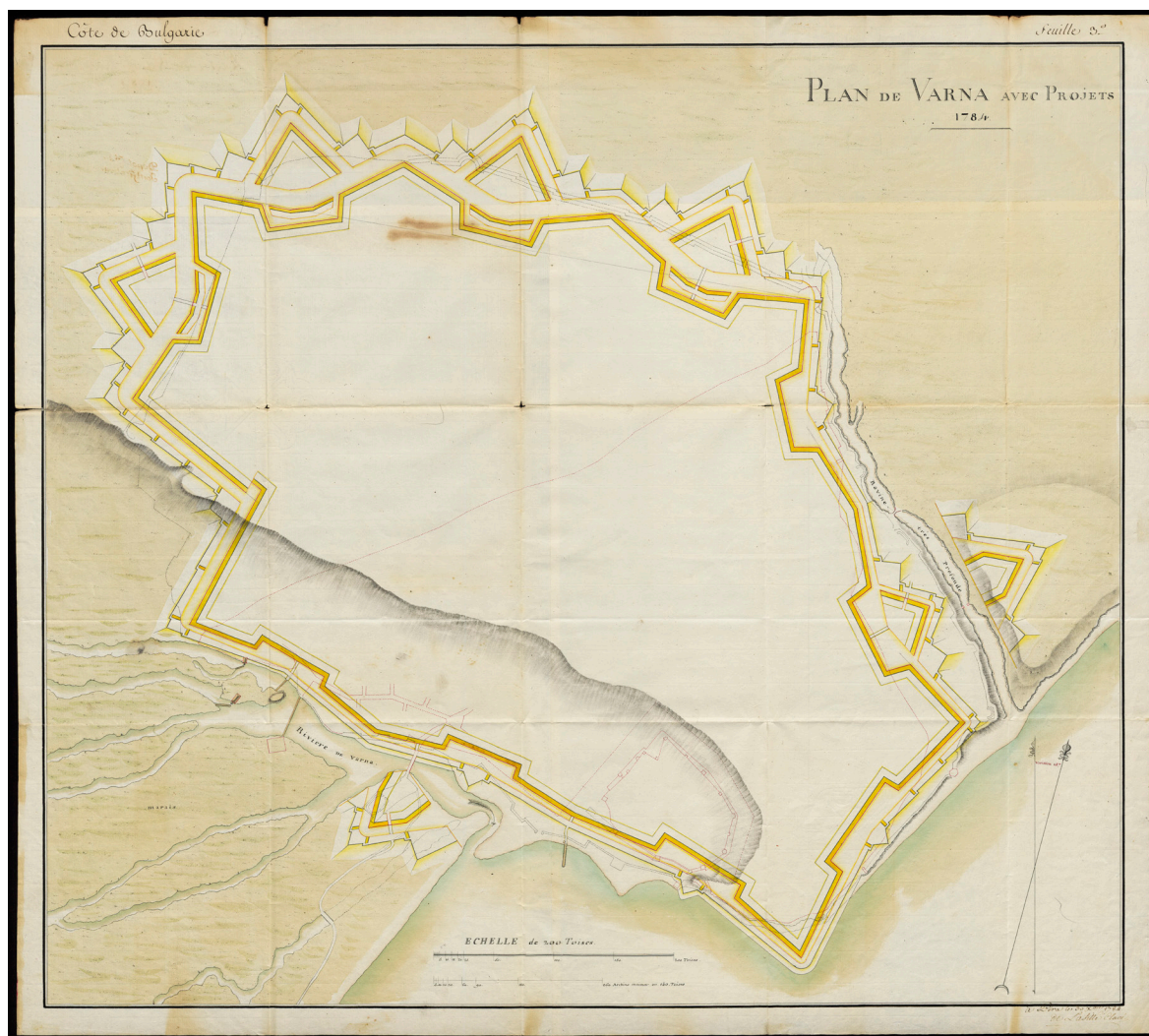

Обр. 5. План на Варна. Жълт фон. (SHDGR_GR_1_V_M_80_1_002_0001_H).

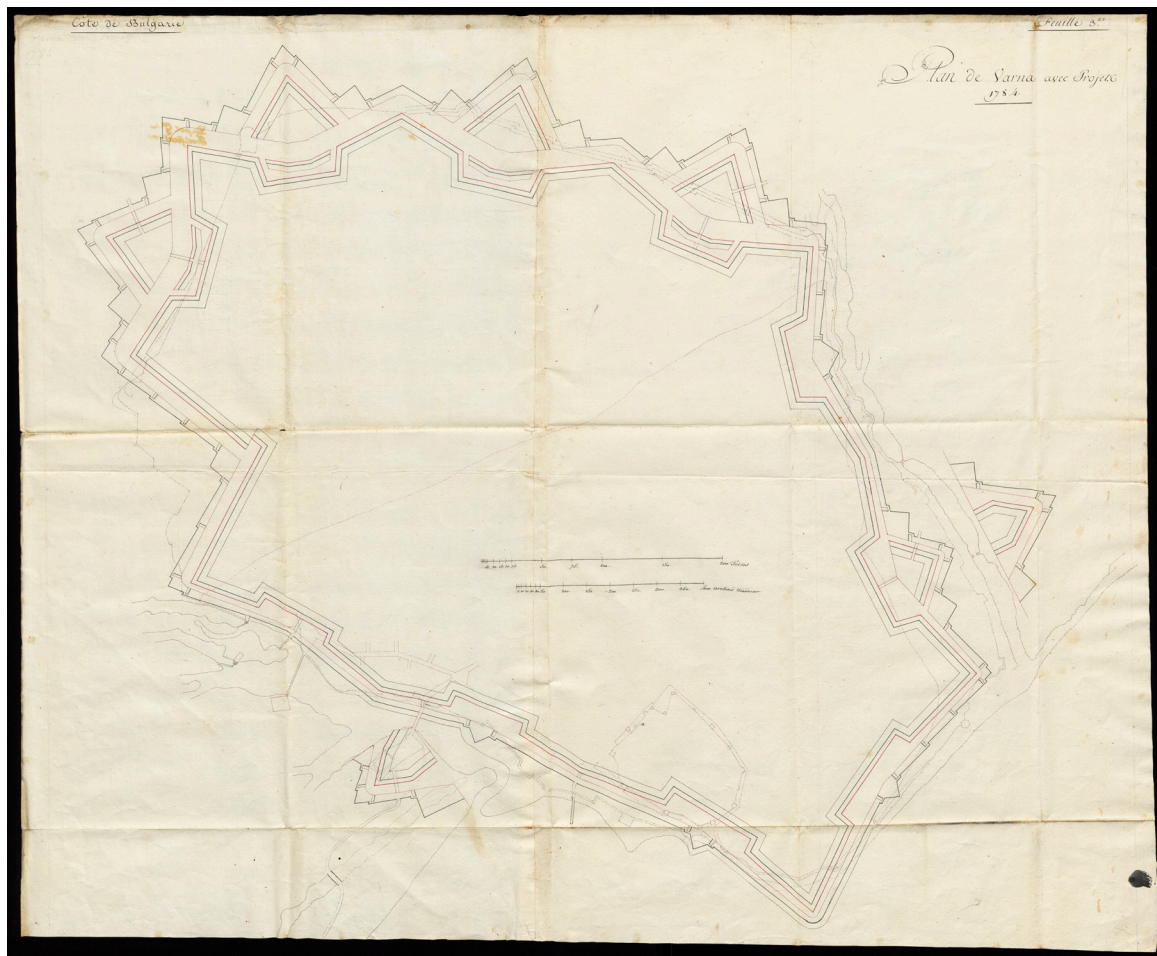

Обр. 6. План на Варна. Зелен фон. (SHDGR_GR_1_V_M_280_1_002_0002_H)

Обр. 8. План на Варна с проекти, 1784 г. Жълт фон. (SHDGR_GR_1_V_M_280_1_003_0001_H)

Обр. 9. План на Варна с проекти, 1784 г. Блед фон. (SHDGR__GR_1_V_M_280_1__003__0002__H)